

الشمس
الحرمان
الحرمان

سرشناسه: خاک‌زند، مهدی، ۱۳۵۹ -
عنوان و نام پدیدآور: درآمدی بر معماری و شهرسازی از منظر قرآن و اسلام
مشخصات نشر: قم : مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۴.
فروست اصلی: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ آ ۱۳۹۴/۴/۲
فروست فرعی: معاونت پژوهش / ۱
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۴۸۴-۲
وضعیت فهرست نویسی: فیبای مختصر
یادداشت: فهرستنویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است
شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۰۴۳۹۷

درآمدی بر معماری و شهرسازی از منظر قرآن و اسلام

مهدی خاکزند

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی

درآمدی بر معماری و شهرسازی از منظر قرآن و اسلام

مولف: مهدی خاکزند

چاپ اول: ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۶ اق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۵۵۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز پخش

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

- مدیر انتشارات: عباس تقفی
- معاونت تولید: روح‌الله سلمانی
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- آماده‌ساز: سید مهدی عمادی مجد
- ویراستار: اعظم رضایی
- صفحه‌آرا: سید محمدرضا جعفری
- نمونه‌خوان: سید مهدی عمادی مجد

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید؛ از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. «جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای مهدی خاک‌زند مؤلف کتاب درآمدی بر معماری و شهرسازی از منظر قرآن و اسلام و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

فهرست

۱۳.....	مقدمه
۱۹.....	فصل اول: عمران و آبادی.....
۱۹.....	عمران در قرآن.....
۲۹.....	عناصر توسعه شهرنشینی در قرآن.....
۲۹.....	۱. امنیت.....
۳۰.....	۲. معیشت.....
۳۱.....	۳. حمل و نقل.....
۳۱.....	اصول کلی برای توسعه شهرنشینی.....
۳۴.....	تقسیم‌بندی شهر از دیدگاه قرآن کریم.....
۳۸.....	طبقه‌بندی شهرهای اسلامی.....
۴۰.....	معیار شهرنشینی از دیدگاه قرآن کریم.....
۴۸.....	روستاها و شهرها.....
۴۸.....	۱. شهر.....
۵۴.....	الف) معنای لغوی شهر، برگرفته از شریعت اسلام.....
۵۴.....	ب) تعریف شهر اسلامی.....
۵۵.....	ج) شهر مسلمانان.....
۵۵.....	د) شهر اسلامی.....
۵۸.....	ه) شهرسازی اسلامی.....

- ۵۹..... (و) شهر جوامع اسلامی
- ۶۱..... (ز) نحوه شکل‌گیری شهرهای اسلامی
- ۶۲..... (ح) شهر آرمانی از نگاه اسلام
- ۶۳..... (یکم) شهر عدالت
- ۶۳..... (دوم) شهر طهارت و پاکی
- ۶۳..... (سوم) شهر ذکر
- ۶۴..... (چهارم) شهر اصلاح
- ۶۴..... (پنجم) شهر شکر
- ۶۴..... (ششم) شهر وحدت
- ۶۵..... (هفتم) شهر زندگی
- ۶۵..... (هشتم) شهر امن
- ۶۷..... (ط) انسان و شهر
- ۶۸..... (ی) اسلام و شهر
- ۶۹..... (ک) ارکان شهر اسلامی
- ۷۲..... ۲. روستا
- ۷۳..... (الف) جایگاه روستا از منظر اسلام
- ۹۹..... (ب) روستا، همان شهر
- ۱۰۳..... (ج) روستا، شهری بزرگ
- ۱۰۷..... (د) ارکان تشکیل دهنده روستا
- ۱۰۷..... (یکم) درب روستا
- ۱۰۹..... (دوم) خانه‌ها و قصرها
- ۱۱۱..... (سوم) چاه
- ۱۱۲..... (چهارم) میدان
- ۱۱۳..... (پنجم) بازار
- ۱۱۴..... مفهوم بازار اسلامی
- ۱۱۵..... جایگاه بازار در تمدن اسلامی
- ۱۱۶..... ویژگی‌های بازارهای اسلامی
- ۱۲۰..... (ششم) مکان‌های عبادت
- ۱۲۳..... (هفتم) بناهای دینی
- ۱۲۳..... (هشتم) مسجد جامع

۱۲۵.....	نهم) زندان.....
۱۲۶.....	دهم) باغ و بوستان.....
۱۳۴.....	یازدهم) دیوار و قلعه.....
۱۴۰.....	ابعاد شهرها.....
۱۴۰.....	۱. بعد مکانی.....
۱۴۲.....	۲. بعد زمانی.....
۱۴۳.....	۳. بعد حرکتی و تکلیفی (کارهای شهر. نوعی مجاز).....
۱۴۴.....	مسکن اسلامی.....
۱۴۵.....	۱. «بیت» و «مسکن» در آموزه‌های اسلامی.....
۱۴۶.....	۲. ویژگی‌های مسکن اسلامی در بُعد اقتصادی.....
۱۴۷.....	۳. ویژگی‌های مسکن اسلامی در بُعد اجتماعی.....
۱۴۹.....	۴. ویژگی‌های عمومی: رعایت حرایم و سلسله مراتب فضایی.....
۱۵۰.....	۵. آیات موجود در قرآن.....
۱۵۹.....	۶. تعریف قرآن از خانه.....
۱۶۲.....	۷. ویژگی‌های خانه از منظر قرآن.....
۱۶۲.....	الف) خانه امن و مورد رضایت.....
۱۶۴.....	ب) خانه محل آرامش.....
۱۶۶.....	ج) خانه و احساس امنیت.....
۱۶۷.....	د) خانه، اثر انسان و شاهد اعمال اوست.....
۱۶۸.....	ه) خانه، محل عبادت و قبله.....
۱۶۹.....	و) خانه، زوجیت و تکامل روحانی انسان.....
۱۷۰.....	ز) خانه، پوششی برای انسان.....
۱۷۱.....	ح) حریم.....
۱۷۴.....	ط) خانه، مرکز انس و حرم خانواده.....
۱۷۴.....	ی) خانه به‌عنوان پاداش.....
۱۷۶.....	۸. کارکردهای خانه.....
۱۸۸.....	مراحل تکامل شهرها و خانه‌ها (شکل‌های خانه و شهرسازی).....
۱۸۸.....	۱. شکل خانه‌ها.....
۱۸۹.....	الف) نمای اصلی ورودی.....

۱۹۰	ب) درب خانه
۱۹۲	ج) هشتی و دالان
۱۹۳	د) حیاط‌ها
۱۹۴	ه) پله و نردبان خانه
۱۹۵	و) اتاق‌ها
۱۹۶	ز) مشربیه یا کیشک
۱۹۷	ح) پنجره
۱۹۸	ط) سقف و بام
۱۹۹	ی) اثاث منزل
۲۰۲	۲. شکل ساختمانی خانه
۲۰۵	فصل دوم: ساخت‌وساز
۲۰۶	ویژگی‌های سازه و ساختمان
۲۱۲	عناصر دخیل در ساختمان‌ها
۲۱۲	۱. انتخاب زمین
۲۱۳	۲. جهت ورودی ساختمان
۲۱۶	۳. نقاط تعیین کننده
۲۱۷	ساخت خانه
۲۱۸	۱. مکان و اندازه سازه و نحوه ساخت‌وساز
۲۱۹	۲. انتخاب مصالح
۲۲۰	۳. ساخت بنا و ساختمان
۲۲۶	مواد و مصالح ساختمان
۲۲۷	۱. سنگ
۲۲۹	۲. آهن
۲۳۲	۳. بلور
۲۳۳	۴. خاک
۲۳۶	۵. پوست و بافتنی‌ها
۲۳۹	فصل سوم: از بین رفتن ساختمان
۲۳۹	نشانه ساختمان

۲۴۲ علت از بین رفتن معماری بشر
۲۴۲ آیات موجود در قرآن در این رابطه
۲۵۱ ۱. روابط شخصی انسان‌ها
۲۵۲ ۲. روابط میان برخی مردم با برخی دیگر
۲۵۴ ۳. از بین رفتن روابط انسان و خداوند
۲۵۹ فصل چهارم: مظاهر و علامات اجتماعات شهری
۲۶۰ وظایف
۲۶۰ ۱. حاکم شهر
۲۶۷ ۲. قضاوت
۲۶۹ ۳. خانه‌سازی و سکونت
۲۷۱ مشاغل
۲۷۱ ۱. تجارت
۲۷۴ ۲. چاه و قنات
۲۷۶ ۳. آب و آبرسانی
۲۷۸ ۴. صنایع
۲۸۶ معاملات
۲۸۶ ۱. مهمانی
۲۸۸ ۲. سفر، مهاجرت و کوچ
۲۸۹ ۳. جرم و فساد در شهرها
۲۹۵ فصل پنجم: سبک زندگی در تمدن اسلامی
۲۹۶ مفهوم سبک زندگی
۳۰۰ شاخص‌های تأثیرگذار بر سبک زندگی
۳۰۱ معماری و شهرسازی و سبک زندگی اسلامی
۳۰۳ ۱. سبک زندگی اسلامی در خانه
۳۰۸ ۲. مساجد
۳۱۰ ۳. مصالح و نمادها
۳۱۱ ۴. پارک‌ها در شهر اسلامی
۳۱۳ سبک زندگی و روابط اجتماعی در شهر

۳۱۷	فهرست نمایه‌ها
۳۲۱	فهرست واژه‌ها (فارسی / عربی / انگلیسی)
۳۲۵	کتابنامه
۳۲۵	منابع عربی و فارسی
۳۳۵	منابع لاتین

مقدمه

بسیاری از متخصصان حوزه‌های معماری و شهرسازی، اعتقادی به مطالعه قرآن به‌عنوان مرجعی در زمینه شهرنشینی و معماری ندارند؛ اما واقعیت این است که قرآن، کلام پروردگار بزرگ، به بسیاری از جنبه‌های این حیطه پرداخته است. این اثر، سعی در کشف آنها دارد و بسیاری از ابهام‌ها را در این باب روشن می‌کند. قرآن برای همه زمان‌ها و مکان‌ها معتبر است که این برخاسته از اعتقاد راسخ ماست.

خداوند می‌فرماید: ﴿وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾^۱ «و در این قرآن، از هرگونه مثلی برای مردم آوردیم. باشد که آنان پند گیرند.»
﴿قُرْآنًا غَرِيبًا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾^۲ «قرآنی عربی، بی‌هیچ کژی. باشد که آنان راه تقوا پویند.»

همچنین در طول زمان، از هر تغییری مصون مانده و انحراف ناپذیر است.
﴿وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يَفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ

۱. زمر، آیه ۲۷.

۲. زمر، آیه ۲۸.

الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»^۱ «و چنان نیست که این قرآن از جانب غیر خدا [و] به دروغ ساخته شده باشد. بلکه تصدیق [کننده] آنچه پیش از آن است می‌باشد و توضیحی از آن کتاب است که در آن تردیدی نیست، [و] از پروردگار جهانیان است».

همین‌طور فرموده است: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»^۲ «آیا در [معانی] قرآن نمی‌اندیشند؟ اگر از جانب غیر خدا بود، قطعاً در آن اختلاف بسیاری می‌یافتند».

میان آیات قرآن کریم، در رابطه با هر رشته و تخصصی، رهنمودهایی ذکر شده و از ابهام‌های ما پرده برداشته است؛ بنابراین اگر به کلام آن عمیق‌تر بیندیشیم، به دانش جدیدتری دست خواهیم یافت که از قرون گذشته با همان جوهر و اصالت برخاسته؛ لیکن جدیدتر نیز هست. همچون نسیمی که از گذشته تا به حال، در جریان بوده است.

آقای تومی اسماعیل، نویسنده الجزایری، مؤلف اصلی کتاب عمران و آبادی در سایه قرآن است و در زمینه معماری و شهرسازی اسلامی، با استفاده از قرآن، پژوهش‌هایی انجام داده. وی اعتقاد دارد که با وجود پیشرفت‌های فراوان در زمینه شهرسازی، قرآن کریم نیز در این باره به موارد پیچیده‌ای اشاره کرده است. شهرهای بزرگ و کوچک، عناصر تشکیل دهنده آنها و مشکلات تکامل شهرها و ساختمان‌ها، همه از زمره این مواردند. وی در این اثر، با توجه به کنترل نشدن نفوذ شاخصه‌های معماری غربی به شهرهای اسلامی، تلاش کرد تا از نظریه‌ها و مفاهیم موجود در قرآن، به‌عنوان منبعی اسلامی استفاده کند. محقق این اثر، پس

۱. یونس، آیه ۳۷.

۲. نساء، آیه ۸۲.

از مطالعه کتاب تومی اسماعیل که به صورت موجز تحریر شده بود، بر آن شد تا با بهره‌گیری از تحقیقات فراوانی که در حوزه معماری و شهرسازی اسلامی انجام شده است، به تکمیل و تجمیع تمامی این آثار پردازد. در این راستا، نوشتار پیش‌رو، سعی در توسعه و تکمیل اطلاعات و کشفیات، در همه حوزه‌های معماری و شهرسازی اسلامی دارد و علاوه بر ترجمه مطالب اشاره شده در کتاب، به تبیین و تفسیر عمیق‌تر آن پرداخته است. همچنین در رابطه با هر بخش، اطلاعاتی را از نظریه‌پردازان، محققان و مورخان اسلامی، در باب معماری و شهرسازی جمع‌آوری کردیم تا در بازگرداندن تصویر جدیدی از معماری اسلامی در دنیای امروز، سهمی داشته باشیم.^۱

در حقیقت بحث اصلی این اثر، ژرف‌نگری به سرزمین آرمانی از نگاه اسلام و محیطی که شایسته قرارگیری است. در همین راستا، عوامل مؤثر بر تحقق این امر، مانند معماری و شهرسازی (عمران و آبادی)، ساخت‌وسازها، شرایط اجتماعی و اقتصادی، شیوه‌ها و ابزارها و جایگاه حکومت بررسی می‌شود که در قرآن کریم نیز به آنها اشاره شده است. ارزش‌های معنوی و معیارهای رفتاری، از مبانی عقلی و ویژگی‌های شهر اسلامی است و تکمیل‌کننده آن، تصویرسازی‌های قرآنی و روایی از بهشت و عالم عالی آخرت می‌باشد. اثر حاضر در پنج فصل ارائه شده است:

فصل اول با عنوان عمران و آبادی، به توضیح مبانی، معیارها و مصادیق شرح دهنده این عبارت، از نگاه دین اسلام می‌پردازد و به جایگاه این امر و میزان اعتبار آن نزد اسلام اشاره می‌کند. در ادامه، به شرح و بیان شهر و روستا و جایگاه آن در اسلام، و همچنین عناصر موجود در شهر اسلامی می‌پردازیم.

۱. همه قسمت‌های ترجمه شده، به صورت ایتالیک متمایز شده است و با مطالعه این قسمت‌ها، با صرف زمان کمتری اطلاعات لازم به دست می‌آید.

در فصل دوم، ساخت و ساز در شهر اسلامی، بررسی می‌شود. شهر اسلامی، بناها و فضاهای گوناگونی دارد که هر کدام از این عناصر، دارای ویژگی‌هایی هستند که در قرآن، روایات و کتب دینی و معماری به آنها اشاره شده است. در این فصل به بیان خصوصیات سازه و عناصر دخیل در ساختمان، نحوه قرارگیری بناها، مصالح ساختمانی و عوامل دیگر می‌پردازیم.

فصل سوم، به علل از بین رفتن ساختمان‌ها و معماری بشر پرداخته که در بخش‌هایی از قرآن بدان اشاره شده است. خداوند متعال در این باره می‌فرماید: ﴿فَكَأَيُّ مَن قَرِيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فِيهَا خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئْسَ مَعْظَلَةٌ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ﴾^۱ «چه بسیار شهرها را که ستمکار بودند، هلاکشان کردیم و [اینک] آن [شهرها] سقف‌هایش فرو ریخته است و [چه بسیار] چاه‌های متروک و گوشک‌های افراشته را».

ماهیت هر شهری که جریان دارد، با حضور شهروندانش شکل می‌گیرد. ویژگی‌های شهر، محصول تعاملی است که بین شهر، فضاهای عمومی و خصوصی، و مردم آن به وجود آمده است. منفعت و کرامت انسانی، تسهیل امور مردم و اهتمام به روانی و سهولت جریان آن امور، از نشانه‌های مطلوبیت تصدی حاکمان و اداره کنندگان شهر دانسته شده است. **فصل چهارم**، درباب مظاهر و علامات اجتماعات شهری سخن می‌راند.

از مؤلفه‌های پیشرفت جوامع اسلامی، سبک زندگی، رفتار اجتماعی و چگونگی زیستن افراد آن جامعه است که اهمیت فراوانی دارد. برای راحت زیستن و برخورداری از امنیت روانی و اخلاقی، باز پرداختن به سبک زندگی اسلامی مهم است.

۱. حج، آیه ۴۵.

فصل پنجم، با عنوان نتیجه‌گیری: سبک زندگی در تمدن اسلامی، به این مهم می‌پردازد.

امید است که این اثر، چراغی در راه پویندگان راه قرآن باشد.

والسلام علی من التبع الهدی

مهدی خاک زند

تابستان ۱۳۹۳